

Tekstinosien välisten suhteiden kuvaamisesta¹

JYRKI KALLIOKOSKI

Vanhastaan olemme tottuneet erottamaan lauseen ja virkkeen osien keskinäisiä riippuvuussuhteita, sellaisia kuin määritteen ja pääsanan tai sivu- ja päälauseen väliset suhteet. Kun tarkastelemme kieltä käytössä ja tutkimme kielenainesten tehtäviä tekstissä, meidän on otettava huomioon myös toisenlaisia hierarkiasuhteita, sellaisia jotka saattavat ylittää lauseen ja virkkeen rajat. Toiset tekstin osat ovat tärkeämpiä kuin toiset.

Puhuja tai kirjoittaja valitsee, mitä hän haluaa esittää kohosteisena ja mitä jättää taustalle. Lauseen- ja virkkeenosien hierarkiaa hyödyntämällä voi osoittaa tekstinosien tärkeysjärjestystä. Itsenäiseen lauseeseen tai rinnasteiseen päälauseeseen sijoitettu informaatio on tekstissä kohosteisemmassa asemassa kuin sivulauseen, lauseenvastikkeen tai nominaalituksen sisältämä informaatio. Kieli tarjoaa syntaktisten suhteiden hierarkian; puhujan tai kirjoittajan vallassa on, miten hän käyttää sitä tekstinosien suhteiden osoittamiseen.

On hyvä tietää, miten tekstinosien tärkeyttä merkitään, mutta kiinnostava on myös kysymys siitä, mikä on tärkeää. Tarkoitetaanko sillä tekstin esittämien asiaintilojen tärkeysjärjestystä, sitä mikä puhujan mielestä on olennaista vai sitä, mitä tekstin tulkitsija pitää huomionarvoisena? Kielellistä merkitystä on monenlaista. Kohostamisen keinoja ei käytetä vain tärkeimmän asiasisällön korostamiseen. Puhuja tai kirjoittaja haluaa myös, tilanteesta ja tekstilajista riippuen, korostaa omia tunteitaan tai asenteitaan ja vaikuttaa kuulijan tai lukijan tunteisiin ja asenteisiin. Kohosteisuus on joskus tarpeen tekstin rakenteen selventäjänä, niin että teksti palvelisi paremmin tarkoitusta, jota varten se on tehty. (Vrt. esim. Bühler 1934 ja Halliday 1985.)

Syntaktisia hierarkiasuhteita hyödyntämällä on mahdollista osoittaa tekstinosien välistä integraatiota, niiden esittämien asiaintilojen keskinäistä yh-

¹ Artikkelin pohjautuu Helsingin yliopistossa 31. 4. 1989 pidettyyn väitöksenalkajais-esitelmään.

teenkuuluvuutta tai erillisyyttä. Puhuja tai kirjoittaja, joka kytkee kaksi eri asiaintiloista kertovaa lausetta rinnastuskonjunktiolla, antaa kuulijalleen tai lukijalleen enemmän vihjeitä näiden asiaintilojen yhteenkuuluvuudesta kuin sellainen puhuja tai kirjoittaja, joka esittää näitä asiaintiloja koskevaa tietoa kahdessa peräkkäisessä virkkeessä. Vastaavasti toiselle lauseelle alisteisen sivulauseen tai toisen lauseen sisään sijoitetun lauseenvastikkeen sisältämä informaatio on tiukemmin integroitu päälauseen esittämään informaatioon. (Vrt. Chafe 1982.)

Tekstin lineaarisuus pakottaa hierarkiasuhteisiin. Tekstinosien keskinäisten suhteiden eksplisiittinen osoittaminen kielen keinoin ja implisiittisen informaation päättely kontekstin, kielenkäyttötilanteen ja maailmaa koskevan tietomme avulla vaikuttavat siihen, millaisiksi tulkitsemme tekstinosien välisen suhteen. Keskustelukumppaninsa puhetta tulkitseva kuulija on tietenkin selvemmin tekstin lineaarisen etenemisen armoilla; lukija sen sijaan voi palata tekstissä takaisinpäin. Mutta toisaalta myös kirjoitettu teksti kulkee pitkän samaa suoraa. Niin puhujan kuin kirjoittajankin on kyettävä osoittamaan samalle suoralle sijoittamiensa kielenainesten keskinäisiä suhteita ja niiden tärkeyttä tekstin osina.

Puhutun kielen syntaksia tutkittaessa on viime vuosina huomattu toistuvasti, että moni itsestään selvänä pidetty ilmiö tai perinteinen luokittelu ei välttämättä pädekään kaikessa kielenkäytössä. Virkkeen osien ja lauseiden väliset syntaktiset suhteet eivät olekaan aina helposti luokiteltavissa alistus- tai rinnastuskytköksiksi (ks. esim. Haiman ja Thompson 1984). Totuttujen luokittelujen ongelmallisuus paljastuu esim. siitä, että virkkeen ja jopa lauseen käsitteiden käyttökelpoisuus on puheen tutkimuksessa usein kyseenalainen (vrt. esim. Helasvuo ja Sorjonen 1986, Hakulinen 1989). On ensin löydettävä puheen isot kirjaimet ja pisteet. Toisaalta monissa kirjoitetuissa teksteissä on piirteitä, jotka juontuvat puhutulle kielelle tyypillisistä käytän-teistä. On kirjoittajia, jotka — tilanteesta ja tekstin laadusta riippuen — tietoisesti tai tiedostamatta kytkevät tekstinosia toisiinsa samaan tapaan kuin puheen yksikköjä.

Lauseidenvälisiä suhteita on totuttu kuvaamaan monien hyvin erilaisten ja yhteismitattomienkin käsitteiden avulla. Tavallisesti tarkastelu lähtee loogisista suhteista; luonnollisen kielen lauseiden väliset suhteet pyritään kuvaamaan predikaattilogiikan konnektiivien avulla (ks. esim. van Dijk 1977). Näin lauseiden suhteet redusoidaan additioksi, disjunktioksi tai kausaaliseksi tai temporaaliseksi implikaatioksi. Tällä tavalla ei kuitenkaan päästä pitkälle. Suhdeluettelo onkin usein lisätty muita luonnollisen kielen konjunktioiden luokittelussa perinteisesti käytettyjä käsitteitä, sellaisia kuin finaalisuus, konsekutiivisuus, eksplikatiivisuus jne. Tällainen luokitus on oi-

keastaan kaikkien niiden keinojen luettelo, joiden avulla ainakin useimmissa eurooppalaisissa kielissä on mahdollista eksplikoida lauseiden välisiä suhteita.

Vaikka tämän luettelon laatiminen näyttäisikin ongelmattomalta, jäljelle jää vielä ainakin kaksi pulmaa: kaikkia lauseiden välisiä suhteita ei suinkaan osoiteta eksplisiittisin kielellisin keinoin (esimerkiksi konjunktioita ei aina käytetä, vaikka se olisi mahdollista), ja toisaalta sama kielellinen ilmaus voi olla monessa eri käytössä: konjunktiot voivat eri tekstiympäristöissä yhdistää hyvin erilaisia lausepareja.

Mutta on vielä kolmaskin ongelma: kaikki tekstin osien välisiä suhteita osoittavat eksplisiittiset kielelliset merkit eivät osoita peräkkäisten lauseiden tai peräkkäisten virkkeiden välisiä suhteita. Tekstin osien väliset kytkökset ovat paitsi lokaalisia myös globaalisia.² Yksi kielellinen keino, esimerkiksi *ja*-konjunktio, saattaa kytkeä yhteen laajoja, virkettä suurempia tekstijaksoja (ks. esim. Schiffrin 1987 ja Kallioikoski 1989: 176–177). Tätä ei tietystikään voi huomata, jos tyytyy tarkastelemaan irrallisia systeemilauseita ja niiden välisiä suhteita. Kun tutkii kokonaista tekstiä, on hedelmällisintä tarkastella tekstin osien suhteita ja lauseiden retorisia tehtäviä tekstikokonaisuudessa.

Aika- ja syysuhteet jäsentävät käsitystämme asiaintilojen suhteista. Asiaintiloista puhuessamme järjestämme niitä esittävät ilmaukset lineaarisesti eteneväksi tekstiksi. Tekstin osien järjestykseen, siihen missä järjestyksessä puhumme asioista, mistä ensin ja mistä sitten, vaikuttaa se, millaisiksi tulkitsemme asiaintilojen suhteet. On siis erotettava 1) asiaintilojen suhteet, 2) kirjoittajan tai puhujan tulkinta asiaintilojen suhteista ja 3) se, millaisina hän ne esittää.

Kirjoittaja voi esimerkiksi osoittaa kahden peräkkäisen lauseen esittämien asiaintilojen kausaalista yhteyttä eksplisiittisesti, kytkemällä nuo lauseet syytä ilmaisevalla alistuskonjunktioilla. Mutta hän voi myös jättää syy-yhteyden lukijan pääteltäväksi ja kytkeä lauseet esimerkiksi rinnastuskonjunktioilla *ja*.

Puhetilanne ja sosiolingvistiset seikat, esim. puhujan ja kuulijan roolit ja heidän suhteensa etäisyys tai läheisyys, vaikuttavat eksplisiittisyyden asteeseen. Puhujan ja kuulijan (tai kirjoittajan ja lukijan) yhteisen tiedon määrä vaikuttaa siihen, kuinka paljon on tarpeen eksplikoida ja kuinka paljon ei. Yleensä on niin, että mitä muodollisempi tyyli, sitä enemmän eksplikoitua ainesta (ks. esim. Joos 1961). Vastaavasti puhekumppanien intiimiyden lisääntyessä eksplikoitavan tiedon tarve vähenee.

² Hobbs (1982) puhuu lokaalisesta ja temaattisesta koherenssista.

Tekstinosien välisiä kytköksiä voi lähestyä myös puhekuumppanin tai lukijan huomioon ottamisen, kohteliaisuuden kannalta. Tällöin on tärkeää tarkata, mitä halutaan sanoa suoraan, mitä jätetään lukijan tai kuulijan pääteltäväksi. On erotettu puhuja- ja kuulijakeskinen strategia; strategian valinta näyttäisi kytkeytyvän kulloiseenkin kulttuuriin (Lakoff 1984). Meidän puhujakeskisessä kulttuurissamme on ainakin muodollisemmissa, julkisissa – ja esimerkiksi tieteellisissä – yhteyksissä hyväksyttyä, odotettua ja normimukaista olla eksplisiittinen. Mutta oikeastaan tämä eksplisiittisyys riistää kuulijalta tai lukijalta mahdollisuuden päätellä tekstinosien suhteen. Eksplikoimalla puhuja tai kirjoittaja tulkitsee valmiiksi lukijan tai kuulijan puolesta.

Puhujan tai kirjoittajan ikä vaikuttaa siihen, miten hän osoittaa tekstinosien välisiä suhteita. Tämä kytkeytyy tietysti siihen, miten ihminen oppii ymmärtämään esimerkiksi syysuhteita. Usein lienee tosin mahdotonta sanoa, johtuuko pikkulapsen tai koululaisen konjunktion valinta hänen kognitiivisesta kehitysasteestaan vai jostakin muusta seikasta, esimerkiksi siitä, että hän tietoisesti tai tiedostamattaan kaihtaa eksplisiittisyyttä. (Vrt. esim. Jisa 1987.)

Paitsi että pyrkii tarkastelemaan tekstinosien välisiä suhteita yleisellä tasolla tutkijan kannattaa myös keskittyä aikaisempaa systemaattisemmin kuvaamaan eri tekstilajeille tyypillisiä tekstuaalisia suhteita. Yleensä tekstistä ja tekstin osien välisistä suhteista puhuminen on kovin abstraktia. Kun puhuu tekstistä ja sen osien välisistä suhteista, täytyy kuitenkin tietää, millaisesta tekstistä on kyse.

Tekstilaji vaikuttaa siihen, mitä eksplikoidaan ja mitä jätetään lukijan tai kuulijan pääteltäväksi. Eksplisiittisen ja implisiittisen informaation suhde vaikuttaa tekstin onnistuneisuuteen. Jos haluamme vihjata emmekä puhua suoraan, ei tekstinosien suhteita kannata osoittaa yksiselitteisesti eksplisiittisesti. Toisaalta taas esimerkiksi käyttöohjeen laatijalta odotamme tekstijaksojen kytkemistä mahdollisimman selvästi.

Tekstilajien kehitys on tässä suhteessa mielenkiintoista. Näyttää esimerkiksi siltä, että nykyuutisen lukijalta odotetaan enemmän asiaintilojen suhteiden itsenäistä päättelyä kuin pientä kertomusta muistuttavien vuosisadan alun lehti uutisten lukijalta. Aika- tai syysuhteiden eksplisiittinen selvittäminen ei kuulu nykyuutisen välttämättömiin konventioihin. Tekstilajin konventioiden tuntemus, esimerkiksi se, millaiseksi olemme oppineet sanoma-lehti uutisen hahmottamaan, ohjaa päättelyämme. (Ks. Kalliokoski 1989.)

Tekstin retorista rakennetta kuvattaessa tulee ottaa huomioon kielen eri merkitysfunktiot. Siten on mahdollista saada aikaan aikaisempia onnistu-

neempi tekstuaalisten suhteiden teoria.³ Lauseidenvälisen suhteiden ja tekstinosien välisen hierarkian kuvaus on saatava yhdistymään. Yksi suunta on lähteä puhujan tai kirjoittajan päämääristä. Helpointa lienee aloittaa tietyn-tyyppisistä ja tietynlaisista teksteistä ja tutkia niiden rakentumista ohjaavia konventioita. Suomenkielisten tekstilajien retoristen suhteiden selvittämiseksi on kyettävä luomaan sellainen kuvausmalli, joka ottaa huomioon kielen monifunktioisuuden sekä tekstuaalisten suhteiden ja kielenkäyttötilanteen monitasoisuuden ja jonka avulla voi pyrkiä jäljittämään nykyisten tekstilajiemme konventioiden muovautumista ohjanneen perinteen.

Se, miten lineaarisesti etenevää tekstiä tuotetaan ja miten osat kytkeytyvät yhteen, on kielen käytön ja sen tutkimuksen perusongelma. Ongelman voisi muotoilla iskulauseen kaltaiseksi kysymykseksi: miten saada totuus, tunteet ja tavat samalle suoralle?

LÄHTEET

- BLS = Proceedings of the Annual meeting of the Berkeley Linguistic Society.
BÜHLER, KARL 1934: Sprachtheorie: die Darstellungsfunktion der Sprache. Jena.
CHAFE, WALLACE 1982: Integration and involvement in speaking, writing, and oral literature. Spoken and written language: exploring orality and literacy. Toim. Deborah Tannen. Norwood, N. J.
DIJK, TEUN A. van 1977: Connectives in text grammar and text logic. Grammars and descriptions. Toim. T. A. van Dijk ja J. Petöfi. Berlin.
HAIMAN, JOHN ja SANDRA A. THOMPSON 1984: 'Subordination' in universal grammar. BLS 10.
HAKULINEN, AULI 1989: Keskustelun tutkimuksen tavoitteista ja menetelmistä. Kieli 4. Suomalaisen keskustelun keinoja. Toim. Auli Hakulinen. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
HALLIDAY, M. A. K. 1985: An introduction to functional grammar. London.
HELASVUO, MARJA-LIISA ja MARJA-LEENA SORJONEN 1986: Mitä Turun puhekielestä sanotaan. — Virittäjä 90.
HOBBS, JERRY R. 1982: Towards an understanding of coherence in discourse. — Strategies for natural language processing. Toim. Wendy G. Lehnert ja Martin H. Ringle.
JISA, HARRIET 1987: Sentence connectors in French children's monologue performance. — Journal of Pragmatics 11.

³ Useimmissa tekstuaalisten suhteiden kuvausyrityksissä ei ole juuri otettu huomioon kielen monifunktioisuutta eikä tekstityypin ja tekstilajin käsitteitä. Esimerkiksi Mannin ja Thompsonin kehittämä tekstin retorisen rakenteen teoria tarkastelee tekstinosien välisiä »relaationaalisia propositioita» lähinnä argumentoivissa teksteissä. Tämäkään teoria ei ole onnistunut kuvaamaan eri merkitysfunktioiden yhteispeliä, esimerkiksi sitä, että tekstinosien välillä on yhtä aikaa monenlaisia kytköksiä. Mannin ja Thompsonin tarkastelu keskittyy tekstin ideationaaliseen (referentiaaliseen) merkitykseen. (Mann ja Thompson 1988; ks. myös Kalliokoski 1989.)

- JOOS, MARTIN 1961: *The five clocks*. New York.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1989: Ja. Rinnastus ja rinnastuskonjunktion käyttö. SKST 497. Hki.
- LAKOFF, ROBIN 1984: *The pragmatics of subordination*. BLS 10.
- MANN, WILLIAM C. ja SANDRA A. THOMPSON 1988: *Rhetorical structure theory: toward a functional theory of text organization*. — Text 8.
- SCHIFFRIN, DEBORAH 1987: *Discourse markers*. Cambridge.

On describing textual relations

JYRKI KALLIOKOSKI

When studying the organization of texts one has to describe what linguistic means a speaker or a writer has for expressing the hierarchical relations between parts of a text. Some parts of a text are more important than others, but when considering the relative importance of parts of a text one has to take into account the multifacetedness of linguistic meaning (cf. Bühler 1934 and Halliday 1985). One should distinguish the order of importance of the states of affairs represented in a text from that which the speaker may consider important or which could be important for the interpreter. Textual foregrounding does not only serve the presentation of ideational (referential) meaning but also the interactive aspects of communication situation, and the textual or rhetorical goals of speaker or writer.

The article discusses some aspects of textual organization which should be taken into account when developing a theory of textual relations. These include: 1) how the linearity of textual progression affects the means a speaker or a writer has for foregrounding important information, 2) the relationship between textual integration and foregrounding, 3) the defects of classifications of textual relations based either on predicate logic or on lists of conjunctions in natural languages, 4) the degree of explicitness in representing information about the relations between states of affairs, 5) the characteristics of the text type and the conventions of the textual genre.

The effects of linearity on the organization of texts are discussed first.

Linearity imposes hierarchical relations. Our interpretation of the relations between parts of a text depends on explicit linguistic signals (e.g. conjunctions) and on inference based on context, speech situation and encyclopedic knowledge. It is customary to speak of hierarchical grammatical relations, such as dependency relations between a head and a modifier or between a main clause and a subordinate clause. A speaker or a writer can use the means provided by such grammatical hierarchies to establish hierarchical relations between parts of a linearly ordered text and thus foreground important information. Foregrounded information is more often placed, for example, in a main clause than in a subordinate clause or in an embedded clause.

Syntactic hierarchies enable a speaker or a writer to express the degree of integration between parts of a text. The information contained in an embedded or subordinate clause is more tightly integrated into the information of the main clause than the information presented in two or more coordinated sentences (cf. Chafe 1982). However, one must be cautious when using conventional terms, such as subordination, to describe the variety of syntactic means that different languages use to express relations between sentences, especially in spoken discourse (c.f. Haiman and Thompson 1984).

Classifications of intersentential (textual) relations tend to have predicate logic as their starting-point. These classifications are actually more or less exhaustive inventories of the functions

of the various sentence conjunctions in (European) languages. Such classifications leave us with at least two problems. Firstly, the intersentential relations are often not expressed by any explicit linguistic signals (no conjunctions are used). Secondly, the same linguistic item may be used in various ways in different contexts. There is also a third problem: many explicit linguistic signals do not mark intersentential relations but rather more global, thematic relations. The distinction between local and global relations can only be studied in texts, not by looking at artificial system sentences.

The variety of linguistic means for expressing the relations between states of affairs provides a speaker or writer with a choice in the degree of explicitness in presenting the relations between states of affairs in a text. For example, for expressing causal relations in texts one has the choice between an explicit marker of causality (the causal subordinate conjunction) or coordination of sentences. The speaker who chooses coordination leaves more inference work for the interpreter.

The need to explicate textual relations is affected by the speech situation. In intimate communication there may be less need for explicit signals than in communication between strangers. Explicitness in representing textual relations deprives the interpreter of the possibility to infer the relation between parts of a text. Lakoff (1984)

characterizes this kind of textual strategy as speaker-oriented. Age or cognitive capacities also affect the way textual relations are expressed. But one must always consider the text type and the speaker's or writer's rhetorical goals.

Instead of speaking of texts and textual relations in general one might concentrate on a more systematic study of different textual genres. The textual genre has an effect on what is explicated and what is left to be inferred. Hinting about something is a completely different kind of discourse to presenting instructions for use. The study of genres may also lead to a diachronic approach to textual relations: thus the development of genres comes into focus. E.g. contemporary news reports in dailies seem to demand much more inference work from the reader than news reports of 50 years ago. Our interpretation of the news is guided by the knowledge of the textual conventions of the news report genre.

When trying to create a model for describing textual relations one should perhaps start from the goals of a speaker or a writer. A successful theory of textual relations should concentrate on the description of text types and on the study of textual genres, generic conventions and their historical development. It should take into consideration the multifunctionality of language and the different aspects of the communication situation.